Кость Сем'янчук, шкільний паламар, добре загріється, заки перебіжить усі три довжелезні коритарі й сповістить школу, що можна уже дітям вставати і на цілих п'ять хвиль бігти в голий світ! Від проникливого голосу дзвінка здіймається всюди шум і клекіт, в якому, однак, ніде не дочуєш дитячого сміху. Його так як не знають наші на Гмінді, а що вже дітвора, то зовсім до сміху нездала. Буває, йдеш улицею, а хтось ніби засміється, то станеш та наслухуєш, мороз біжить по плечу, бо сей голос зломаний, знівечений і розбитий, як посуда, що з неї тече життя.

Скільки їх ще тут, сих дітей, Боже України! Як листя, що то дощ потовк, вітер до сорочки обскуб та качає голе і босе з одної калабані у другу.

Крізь тридцять дверей сунуть хороводом хлопці і дівчата, одно за одним, полки цілі! Так вони привчені, щоби на случай пожежі скоро опустити велетенську дерев'яну школу.

А сяйливо ж сьогодні, світоньку наш! Площа перед церквою залита сонечком, як в майський день, хоча осінь глибока. На вулицях, стежках, переходах, довкола церкви минаються, випереджають других, приостають їм розмову щораз то інші діти. Он урльопник з обчімханим наплечником стоїть перед углом церкви — загубив слід своєї сім'ї, що була тут колись, і жде случаю, знакомої людини, що, може, розкаже йому, де ті, що оставив їх тут колись, рік, два роки тому?

Не приходить ніхто. Ноги гнуться безсило, та він жде — жде... Куди ж йому впрочім піти?

А осьдечки біжать санітети в полосатих халатах, холітають весело носилками, нишпорять по бараках за хорими, гей хорти за куропатками.

Вози, візки, ровери, самоходи... Гуде, свистить, дзвонить, клекоче. Дівчинка, маленька, як краснолюдок, у спідниці до землі, несе зі шпитальної кухні пару ложок штучного молока. Йде поволеньки... давить її повага хвилі. Молоко колишеться від берега до берега, а так кожної крапелинки шкода! Вона освячена безліччю просьб, жалібним вистоюванням попід усякі вікна й двері, і стільки з нею зв'язано надії на чиєсь чахле життя!

— Ох, майка ма! ох, майка!..— заводить маленький в'юнкий чорногорець в одній сорочині, з голим черевцем. Цілу ватагу півнагих "монтенегринів" пости женуть до купелі, а він, хитрун, скочив в отверті двері церкви і пропав. Тільки ж жовнір не полінувався, метнув собою в темінь наобум, вхопив за обшивку і нам'яв чуба.

— Ти, Светозар, де твій "краль" подівся? — їдовито питає утікача Івась Глад, що то разом з ним сидів вісім неділь на кварантані і перехопив деякі слова.

А малий чорногорець, що ось плакав за матір'ю, скалить білі зуби, як вовченя, і шипить з люттю:

— Кде мой краль, добро, кде я, не добро!

Побігли, тільки голі, худі, як у бузьків, ноги мелькають у сонячному пилі.

— Два колеса! Вліво, вправо! — вигукує учителька в сірій суконці і чорнім брукселіновім фартушку.

Діти скачуть, як паперові козлики.

— Де Марка, співачка?

— Я осьдечки, прошу пані! — блиснуло прекрасними карими очима дівчатко в городенській сірачині, з обстриженим на Мораві волоссям.

— Ну, зачинайте!

Голос Марки задзвонив дрібно та високо, як трель ранньої пташини, — і все немов просвітліло, насякло скрізь сонцем, пострушувало смуток, що присів лиця, як кришу мурава. Хоровод звуків, щораз окремого виразу, здається шелестінням гілок, шумом хвиль, мрійною луною здалека.

Тернем, тернем, там доріжка йде,

А хто ж сею доріжкою в світ піде?

Тож доріжков охвицери йдуть,

За собою много войська ведуть.

Гусароньки позаквітчувані —

Карі очі позаплакувані.

А за ними старий отець йде,

Свого сина по личеньку пізнає...

Ой, ти сину, ти дитино моя,

А де ж твоя люба — мила дружина?

В чистім полі високая могила,

Ой там моя люба — мила дружина...

Стоїть побіч згорблена бабуся і плаче. Рукавом свитини обтирає лице, чорне, полупане, як стара церковна ікона. Сльози пливуть течійками по худенькім обличчі. Така, видно, ласкава, добросердна бабуся, до якої усі діти можуть погрітися, як до сонечка, коли вона сяде в неділю на призьбі і шепоче напівпозабуті молитви.

Учителька у сірій сукні і чорнім брукселіновім фартушку кладе руку на бабусине плече:

— На війні когось маєте, правда?

— Ой маю, любо, маю...— ридає бабуся і заслоняє очі сукатими пальцями.— Одного сина, як одного життя! Невістка в Аленштайгу померла на горячку, а я мучуся і її діточками!

— І мої на війні,— говорить учителька і зараз, як той равлик у черепочок, засувається в глиб своєї істоти. А біля неї стоїть вже гурток цікавих: молоденька молодиця з хлопчиком на руках підходить і собі, рух її уст висловлює пристрасне бажання. Здвигає любо соболиними бровами, просить найкрасшим з поглядів кусочок цукру Михасеві. Зубки труться, нема що в ручку покласти дитині... Така скрута, госпідку!

По гранку цукру, що знаходиться у фартушку учительки, простяглеся четверо рук, з тих — дві круглі і пухкі, з ямочками над кожним пальчиком. Оклик захвату, подібний сонцю.

А хлопці з приюту, ті дають грудям знати! В сивих одностроях, тісних і куцих, на німецький лад, вони стають чвірками і в такт пісні переводять руханку:

Наша славна Україна, прабатьківська земля мила...

Аж сяє з утіхи високий білоголовий священик з поглядом вірла, композитор пісні.

Ай, як гуде сей велетенський діточий брендяк!

Червоно-крапчасті хустинки дівчат мерехтять у блакитному воздусі, чвірки спускають їх до рамен, наперід, убік, над голови — в один мент, гладка й під міру. Тут вже пісня йде інша — про зозулю, що упустила сиве "пюрце" у тихий Дунай, про чорну ріллю, стрілецькими кістками засіяну...

Дзень-дзень! Дзень-дзень!

Шкільний паламар Кость Сем'янчук сам один не грається, а пильнує "служби". І тепер він стріпнув дзвінком так міцно і врочисто, що кожний лишив бавку впівдороги і стає в ряд. А їх много, много, і гарно видіти, як з усіх сторін великої церковної площі течуть діти тридцятьма струмочками.

Одна мить — і площа затихла зовсім, лиш біля сходів, у дверей, немов їй пісня вояцька не дає відійти, стоїть бабуся з обличчям темним, як церковна ікона,— і плаче.